ПĔР ЧĔЛХЕЛЛĔ КĂНА МАРЧЧĔ ВĂЛ

Кăçалхи юпа уйăхĕн 27-мĕшĕнче ЧР тата РФ искусствăсен тава тивĕçлĕ деятелĕ, РФ халăх артисчĕ, Чăваш çамрăкĕсен Çеçпĕл Мишши ячĕллĕ премийĕн лауреачĕ, "Нарспи" опера авторĕ, чăваш халăхне нумай-нумай юрă парнеленĕ Г.Я.ХИРБЮ çуралнăранпа 85 çул çитрĕ.

ХЫР сывлăшĕн техĕмĕ кашниншĕнех усăллă мар иккен. Пĕрин пурăнас та ĕçлес хавалне çĕклет пулсан, тепĕрне пусмăрлать. Манма та вăхăт çитнĕ темелле. Паян та пач кĕтмен-туман çĕртен аса çав самантсем пыра-пыра кĕреççĕ те чуна çӳçентерсе яраççĕ. Радиопа ун юррисене итленĕ чухне те, кам та пулсан ун ятне асăнсан та, чи малтан ним те мар, Атăл леш енĕ, хыр вăрманĕ, композиторсен Кувшинкăри дачисем, ытарайми Григорий Яковлевич аса килеççĕ.

Ун чухне, Ельцинпа Гайдар реформисем пуçланиччен вăхăта калатăп, ларма хĕрĕсемпе каччисем мар, писательсемпе композиторсем Кувшинкăна лармана куçса каятчĕç. Çу каçиччен пултарулăх ĕçне унта куçаратчĕç.

Кăнтăрла лăмланса çитнĕ сухăр шăрши каç енне уйрăмах хытă сисĕнетчĕ. Те çакă, те урăххи канăç паман ĕнтĕ ăна.

Кану çуртĕнчи ташă шилĕкĕ çинче çутă вылявĕ, асар-писер музыка шавĕ пуçлансан, вăл ман патăма пыратчĕ те уткаласа çӳреме чĕнетчĕ.

– Кăкăра туртса çурас та уçса хурас килет, – тетчĕ чи малтан.

Атăл хĕрринче сывлама та çăмăллатчĕ. Çывăрма вăхăт çитиччен унта çӳреттĕмĕр, лараттăмăр. Калаçаттăмăр.

Пĕлнĕ пулсан, пĕлнĕ пулсан... Кам пĕлнĕ, кам шутланă çапла пӳкле килсе тухасси çинчен? Ахаль пулсан, çав калаçусене "протоколласах" пынă пулăттăм.

Калаçăвĕ пирĕн пултарулăх ĕçĕпе ун тарĕ çинченччĕ.

Кăнтăрла вăл "Фандеев дачи" умĕпе иртсе пынă пулнă иккен. Уçă кантăкран пианино сасси илтĕннĕ. Ку чарăнса тăнă. Тимофей Игнатьевич хăй те чӳрече умне пынă. Калаçса кайнă çаксем. Питĕ лайăх ас тăватăп-ха. Çав çулсенче композиторсем юрă сăмахĕсен тупаймасăр асапланатчĕç. Фандеев та алă айне лекнĕ пеккине суйлакаласа илнĕ те тарăха-тарăха кĕвве хывма хăтланса ларнă.

– Мĕнле юрламалла-ха çак сăмахсене? Кам ăнланса юлĕ вĕсене? Ху та, ав, хут çине пăхмасăр пĕр сăмахне те калаймастăн, – каласа хунă Григорий Яковлевич.

– Маншăн пулсан, хăть те мĕнле юрлачăр, – тулашса алă сулнă Тимофей Игнатьевич.

Акă ĕнтĕ иксĕмĕр икĕ тунката çине ларнă та, Атăл хумĕсем кăлин-кăлин киле-киле шапăртатса илнине итлесе, Григорий Яковлевич чĕрине хускатнă калаçăва малалла тăсатпăр.

Чи малтан Валентин Урташа аса илтĕмĕр.

– Юрă ăсти пулма çуралмалла çав, – татса хучĕ те пуç чиксе шухăша путрĕ, кăшт вăхăтран малалла калаçрĕ. – Пычĕ вăл пĕррехинче ман пата. Яланхи пекех, пăртак хĕрĕнкĕ хăй. Хаваслă, вăр-вар çаврăнкалать. Вуласа пăх-ха çакна, терĕ. Хут татки тыттарчĕ. Пĕлетне, вуласа та тухаймарăм, пĕр куплетне кăна вулайрăм. Çавăнтах кĕвĕ çуралчĕ те.

Эпир пурте пĕлекен "Çунат хушассăм килет" юрă пирки сăмах пычĕ ун чухне.

Çунат хушассăм килет,
Шăпчăк пулассăм килет,
Садран сада çӳре-çӳре
Юрă юрлассăм килет.

Ик çунатăм çук-и ман,
Шăпчăк сасси çук-и ман?
Садран сада çӳремешкĕн
Сад пек çĕршыв çук-и ман?

Шăплантăмăр та темччен-темччен чĕнмесĕр лартăмăр. Унтан çамрăксене "вăрçма" тытăнчĕ.

– Юрă сăмахĕсем çырассине чи çăмăл ĕç тесе шутлаççĕ мурсем, – тесе хучĕ.

Атăл хĕрринче çуралнă çак сăмах эрнене пычĕ. Вĕçленмерĕ.

Çав çулсене массăллă юрă пĕлтерĕшĕ улшăннă вăхăт тесе хакламалла-ши? Чăнах та, Филипп Миронович Лукин та, Виктор Александрович Ходяшев та, Кувшинкăна лармана пыракан ытти композиторсем те кĕвве хывмалли сăвăсем тупаймасăр асапланни çинчен кăна калаçатчĕç. Виктор Александрович çав çулхине мана вăйпах "Эпир çуралнă çĕршывра" сăвă çыртарчĕ. Кĕвви хатĕр хăйĕн, каласа юрлама сăмахĕ çук. Суйласа тăмалли çуккипе тивĕçтерчĕ пулĕ ку сăвă та.

Эпир çуралнă çĕршывра
Тăри те уççăнрах юрлать,
Çилсем те лăпкă, ăшăрах,
Савни те кăмăллăн кулать.

Çунатăм тетĕп эп сана,
Эс хывнă кĕвĕ чунăмрах.
Манми юррушăн яланах,
Çĕршывăм, эпĕ парăмра.

1988 çулта Чăваш кĕнеке издательстви кăларнă кĕнекене Виктор Александрович çак юрăпа уçрĕ, кĕнеке ятне те "Эпир çуралнă çĕршывра" тесе пачĕ. Ăна Петр Заломнов хăйĕн репертуарне илчĕ. Надежда Черепанова вырăсла куçарчĕ.

Çакна пĕлсен, Григорий Яковлевич та мана хăй çумне пичеве илесшĕн пулчĕ. Каçхи апат хыççăн каллех Атăл хĕррине уçăлса çӳреме чĕнчĕ. Килĕшрĕм. Пирĕн калаçăвĕ сĕтел хушшинчех пуçланчĕ. Çынсем саланса пĕтнĕ ĕнтĕ. Вăл пылак вир пăттине юрататчĕ. Чылайăшĕ ăна çимесĕрех ларта-ларта хăваратчĕ. Хăюсăр çынччĕ те вăл, мана хушма порци ыйттаратчĕ. Хăш-пĕр официанткăсем пĕлсе çитнĕччĕ. Пурпĕрех ларса юлнипе мар та пулĕ, Григорий Яковлевича хисепе хунипе ĕнтĕ, вĕсем ун сĕтелĕ çине тӳрех темиçе турилкке пăтă пырса лартатчĕç. Çапла вара, каçхи апат хыççăн ун дачине кĕме те "рыба" илме калаçса таталтăмăр. Каллех пĕлнĕ пулсан тесе каласах килет. Пианино хуппине уçрĕ те пукан çине лармасăрах кĕвĕ выляма пуçларĕ. Эпĕ, "рыба" илме килнĕскер, пуçа хăй тĕллĕн пырса кĕнĕ сăмахсене каласа ĕнерме хăтлантăм.

Белая береза
Под моим окном...

Çак виçепе çырмалла иккен пулас юрă сăмахĕсене. Çемйине кансĕрлес мар тесе пианинона хыттăн мар, майпен кăна калаçтарчĕ. Çавăнтах чарăнса нота хучĕ çине пăнчăсем ларта-ларта хучĕ. Эпĕ ку кĕвве нихçан манмиех асра хăвартăм тесе шутларăм. Аплах пулаймарĕ çав. Аса илес тесе унтанпах хăтланатăп. Мусăкçă мар та, пултараймастăп.

Тухрăмăр дачăран. Атăл хĕрринелле калаçса утатпăр. Вăл çĕнĕрен çуралнă кĕвве ĕнерлесе пырать. Сасартăк чарăнчĕ те каласа хучĕ.

– Ку таранччен çырнă юрăсен кĕввисем пĕри те тепĕр юрра куçман ман.

Ку маншăн кĕтмен хыпар пулчĕ. Сăнама тытăнтăм çакăн хыççăн. Чăнах та, Филипп Мироновичăнах апла мар, хăйĕнчен хăй çыра-çыра илнĕ кĕвĕсем тĕл пулкалаççĕ. Герман Степанович Лебедевăн та юрăран юрра куçакан интонацисем пур. Григорий Яковлевич пултарулăхĕнче çакна асăрхасах каймастпăр. Çĕнĕрен çуралнă кĕвви те никамăнне те аса илтермерĕ.

Çĕрĕпе çывăрмарăм. Ирччен юрă сăмахĕсем хайларăм. Тепĕр кун ирхи апата кайнă чухне ăна Григорий Яковлевича тыттартăм. Вăл вуласа та пăхмарĕ, кĕсйине чикейсе хучĕ. Чăтайми кĕтетĕп ĕнтĕ вăл мĕн каласса. Каçченех кĕтме тиврĕ. Атăл хĕррине тухиччен. Çапах та хăюлăх çитертĕм, сăвă килĕшнипе килĕшменнине ыйтрăм.

Татса хуравламарĕ. Ун вырăнне "лекци" вулама пуçларĕ. А, Ă, О, Э, И сасăсем ытларах пулмалла, вĕсем кĕвве уççăн çĕклесе хăпартма пултараççĕ, хупă сасăсем, сăмахран, Ч,Ç, йышшисем кĕвве чăлхантараççĕ – тата çакнашкал темиçе шухăш каларĕ те сăвăсем вулама тытăнчĕ.

Тух-ха, тух-ха, ăш çунтармăш, пӳрт умне...

– Атя юрласа пăхар çак сăмахсене, – терĕ чарăнса тăрса.

Чăнах та, ăш çунтармăш пӳрт те пурши вара? – тесе шухăшласа илтĕм те шăплантăм. Çав каçхине каллех çывăрасси пулмарĕ. Асра юлнă кĕвве ĕнерсе, ура тапса сĕтел хушшинче лартăм. Ку хутĕнче те ним каламасăр кĕсйине чиксе хучĕ. Апатран таврăнсан, пианино умне ларса юрласа пăхма ĕнтĕ.

Кĕтетĕп, вăл мĕн хак парасса кĕтетĕп. Ку каçхине эпир урăхларах калаçу пуçларăмăр. Григорий Яковлевич хул хушшине Никифор Мранькан "Ĕмĕр саккине" хĕстернĕччĕ. Ку кĕнекене тытса ларнине унчен те курнăччĕ-ха. Ниушлĕ ку тарана çитсе те вуламан-ха кускер "Ĕмĕр саккине?" тесе шухăшласа илнĕччĕ.

– Пирĕн, композиторсен, сăвăç та пулмалла, – тесе хучĕ утнă май. – Чылайăшне редакцилеме тивет.

Тытăнчĕ хайхи хăй ку таранччен пĕрле ĕçленĕ сăвăçсен пултарулăхне хак пама. Манăн унпа тăршшĕпех килĕшме тиврĕ. Юрă сăмахĕсем çыракансенчен пĕртен-пĕр Урташа тĕксе илеймерĕ. Ун çинчен ахлата-ахлата калаçма кăна пултарчĕ. Лешĕн пултарулăхĕнче фольклор тапса тăнине уйрăмах пусса каларĕ.

– Юрă сăмахĕсем чĕнӳ пек, лозунг пек пулмалла. Ахальтен мар вырăссем "из песни не выкинешь слова" тенĕ. Пирĕн хăш-пĕрисенне "не выкинешь мар", таçта çити ывăтса ярас килет...

Ку ĕнтĕ мана хак пани те пулчĕ тесе шутларăм. Сисĕмлĕ мар-и, сисĕмлĕ мар-и?

– Эсĕ çырнисем сăвă халлĕн начар мар янăраççĕ, юрлама йывăр вĕсене, – тесе хучĕ.

60-мĕш çулсен пуçламăшĕнчех "Ялав" журналта темиçе сăвă пичетленнĕччĕ. Çавсенчен пĕрне Григорий Яковлевич кĕвве хывнăччĕ. Ăна пĕртен-пĕр юрăç Геннадий Никифоров кăна хăйĕн репертуарне кĕртнĕччĕ. "Кăмăл уççи" ятлă çак сăвва аса илчĕ те вăл мĕне пула юрă пулма тивĕçнине калама пуçларĕ.

"Белая береза под моим окном" виçипе пилĕк сăвă çыртăм. Вĕсене пурне те Григорий Яковлевича патăм. Ман тем тесен те ун кăмăлне юрасах килетчĕ. Юрайрăм-ши, çук-ши, ăна пĕлместĕп. "Михаил Сеспель" теплоходпа Шупашкара пĕрле таврăннă чухне палуба çинче ун пирки сăмах хускалмарĕ. Эпĕ те пуçарса ыйтмарăм, вăл хăй те ĕлкĕрĕпĕр-ха, пурнăç халех пĕтмест тесе шутларĕ пулас. Анчах çав 1983 çулхи çурла уйăхĕнче, Кувшинкăри ларма хĕрсе кăна çитнĕ вăхăтра, вăл пиртен яланлăха уйрăлса кайрĕ. Вилене никам та кĕтмест. Çапах та ку халех килмелле марскерччĕ.

Мăшăрĕ Вера Александровна юлнă хутсене йĕркене кĕртнĕ хыççăн янраса кайма ĕлкĕреймен çак юррăн нотине тупайман та сана паман-и тесе ыйтрĕ. Юрий Александрович Илюхин куçĕ тĕлне те пулман çав нота. Вăл ăçтине пĕри те пĕлместпĕр. Анчах тупăнасса шанатпăр. Мана вара пилĕк текстран хăшне суйласа илни кăсăклантарать. Вĕсем те пĕри те ниçта та пичетленмен. "Ĕмĕр сакки сарлака" ятлă халăх драми те Григорий Яковлевичпа пĕрлех кайрĕ.

Çынпа çын хушшинчи хутшăнусен йĕркикарти çук. Пурнăç вĕсене юри арпаштарсапăтраштарса тăрать тейĕн. Хирбю композитора пуçласа 1958 çулхи раштавра ЧАССР Композиторсен союзĕн пленумĕнче курнăччĕ. Ăна пит пысăк ĕç хушнă пулнă иккен. Трибуна умне тухрĕ те "Я эт самăй, предлагаю эт самăй, избрать эт самăй, в почетный президиум эт самăй" тесе калаçма пуçларĕ. Питĕ хытă тĕлĕннĕччĕ ун чухне, хут тăрăх вуласа та пĕр предложени калайман çынран. Ун хыççăн те писательсенчен, те мусăкçăсенчен хăйсенченех илтнĕччĕ. Ку сăмаха пуçласа Петĕр Хусанкай каланă, имĕш. Хирпĕве ăна чĕлхе кирлĕ мар, унăн пĕр чĕлхе, музыка чĕлхи пур, тенĕччĕ. Юлашки тĕл пулусем Хирбю композиторăн музыка чĕлхи кăна мар, чăваш чĕлхи те пуян та таса иккенне итлесе ĕненме май пачĕç.

Çын таланчĕ пĕр енлĕ кăна мар. Музыка чĕлхерен уйрăммăн аталанаймасть. Çавăнпа Григорий Яковлевич Хирбю, пирĕн халăхăн юратнăран та юратнă композиторĕ, икĕ чĕлхене те лайăх пĕлнĕ, иккĕшĕнпе те туллин, ăслăн, сăнарлăн калаçма пултарнă.

Денис ГОРДЕЕВ.